

A kutatási időhatáron belül önálló tematika alapján dolgoztunk, így ennek megfelelően a beszámoló is két részből áll.

Célok, módszerek, források, eredmények az 1945 előtti kutatásban

A két világháború közötti vidéki (paraszti) társadalmak – Csíki Tamás által végzett - kutatásakor, az OTKA-program egészéhez igazodva, nem csupán a társadalomtörténet-írás különböző, hanem a társadalomtudományok (az agrárszociológia, az etnográfia, a kulturális antropológia) tematikai, szemléleti és módszertani megközelítését kívántuk alkalmazni.

Ez elsőként a falusi struktúrák és annak változásainak, a rétegződésnek és a mobilitásnak, az állam jogi, politikai és szociális beavatkozásaival összefüggő vizsgálatát jelentette, ami lehetővé tette a parasztság eltérő definícióinak, a különböző modernizációs (polgárosodást megfogalmazó) vagy éppen a falusi (Gemeinschaft-típusú) közösségekhez tapadó ideológiák és társadalmi programok értelmezését, valamint a hatalom normáinak a falusi életvilágok egészére (a család- és a munkaszervezetre, az életmódra, a termelésre, a szociabilitásra stb.) kiterjedő nyomon követését.

Másodsorban fontosnak tartottuk az előbbieknél az életmódokban, mentalitásokban, tapasztalatokban, illetve élettörténetekké formálódó egyéni-családi-közösségi események vagy stratégiák sokaságában való kifejeződésének/szubjektívizálódásának vizsgálatát, ami módot adott a különböző társadalomtudományok emberképének „realizálására”, továbbá immanens szemléleti és módszertani elveik: pl. az általunk is fontosnak tartott szekcionális, illetve lokális-regionális összehasonlító módszer (ami regionális gondolkodási és cselekvési formákat feltételez) operacionalizálására.

A kvantitatív-statisztikai források között a Magyar Statisztikai Közlemények népesedésre és népmozgalomra vonatkozó, települések (községsoros), illetve a birtokkategóriák szerint tagolt adatait használtuk. A birtokstatisztikák és az 1935. évi mezőgazdasági üzemösszeírás – ugyancsak regionális összehasonlításra alkalmas – adatait a rétegződés, valamint a vidéki társadalom statisztikai reprezentációjának illusztrálására dolgoztuk fel. A két világháború között német mintára meghonosodó gazdag üzem- és háztartásstatisztikai irodalom a kis-, közép- és gazdagparaszti háztartások vagyoni helyzetéről, tőkestruktúrájáról és jövedelmezőségéről is tájékoztatott, ugyanakkor lehetőséget kínált egy-egy háztartás kiadásainak és

bevételeinek feldolgozása révén a családi-gazdálkodási stratégiák és mentalitások, életmódok (pl. a fogyasztás) vizsgálatára is (pl. Juhos Lajos, Kulin Sándor, Pataky László, Sarkadi Kesztyűs Lajos, Szalánczi Károly, Reichenbach Béla, Jankó József).

A levéltári források között a birtokrendezési és tagosítási iratokat, a közbirtokosságok, a legelő- és erdőbirtokosságok, a járásonként szerveződő Gazdasági Felügyelőségek, valamint a földműves- és egyéb szövetkezetek, a mezőgazdasági kamarák, a gazdakörök és más falusi egyletek iratait kutattuk, amelyek a lokális közösségek szerveződésének (hálózatainak), működésének és konfliktusainak, az egyének szocializációjának és a közösségek társadalmasodásának, valamint a helyi hatalmi struktúrák mikroléptékű vizsgálatát tette lehetővé.

Az agrár-, illetve a parasztpolitika alakulásához a Földművelésügyi Minisztérium iratait és a korabeli szakírók munkáit használtuk (pl. Czettler Jenő, Scherer P. Pál, Johan Béla, Heller András, Kerbolt László, Kerék Mihály), ami a hatalom, illetve a középosztály parasztság-, valamint faluképeinek rekonstruálását is lehetővé tette. A részben publikált, részben a Néprajzi Múzeum adattárában található naplók, levelezések pedig az egyéni identitások, tapasztalatok és mentalitások kutatását segítette.

Az előbbi szempontok alapján a következő, egymással összefüggő témákat vizsgáltuk:

1. Népesedés és reprodukció (mikro- és makrodemográfiai elemzések, születés, termékenység, halálozás, normák és erkölcsök.)
2. Család és háztartás (családi kapcsolatok, hierarchia, rokonság, háztartástípusok, értékrendek.)
3. Munkavégzés (gazdálkodás: az ismeretek forrásai, tradíciók és innovációk, egyéni és közösségi stratégiák.)
4. Jövedelem és piac (a családi és a piaci gazdaságok problematikája, birtokstruktúra, tőkefajták, piaci készségek és habitusok, értékesítési kapcsolatok.)
5. Életmód és mentalitás (fogyasztás, táplálkozás. Időfelhasználás, művelődés. Ön- és idegenképek, az identitás rétegei, táj- és természetszemlélet. Önszerveződés, az individualizáció és a tradicionalizmus konfliktusai, föld- és faluközösségi hagyományok.)
6. Állam- és parasztpolitika – agrár- és társadalompolitika (Participáció, politikai mozgalmak és pártok programja. Földreform, tagosítás, telepítések. A helyi-lokális hatalom és politika, fegyelmező mechanizmusok.)

A népesedésre, a családéletre, a háztartásokra gyűjtött adataink azt igazolták, hogy a parasztságot nem lehet egy koherens demográfiai-statisztikai modell, illetve

egy egységes, kívülről konstituálódó normarendszer szerint ábrázolni, ami hol a falusi életvilág állandóságának és zártságának, hol a városi modernitás – többnyire elégtelen – adaptálásának tézisént kívánta igazolni. Ezzel összefüggésben az endogén demográfiai, valamint a kulturális, jogi-szokásjogi, szocioökonómiai magyarázatok, illetve az olykor csupán a statisztikai adatok közigazgatási bontása vagy a néprajz szekcionális módszere sugallta regionális „típusok” helyett, ezek variábilis változatait, valamint az egyéni élethelyzetek, a homogénnek és változatlanul vélelmezett hagyomány- vagy értékrenddel szemben felülkerekedő szubjektív döntések, a megélt emocionális és mentális tapasztalatok sokaságát rekonstruáltuk.

Hasonlóképpen: az önfenntartást biztosító családi munka egysége (amit a családi gazdaság reprezentált) kulturális tradícióként és ideálként volt jelen a falusi világban. S olyan – épp ezért nem mereven megvalósuló – egyéni gyakorlatokként, melyek a termelés természeti vagy piaci kiszolgáltatottságát ellensúlyozták. Mindez a munka szimbolikus, a presztízst kifejező és a közösségi interakciókat minősítő jelentésével kapcsolódott össze. Ez vonatkozott a családon belüli szerepekre, a kölcsönös egymásrataltságot, a szolidaritást, mint az egykori értékrendet szimbolizáló, ám egyéni tartalmakkal kiegészülő lokális és rokoni relációkra, valamint a közösségi hierarchiákat és függőséget jelző patrónus-kliens kapcsolatokra.

Ezek a jelentések a bérmunkavégzést, a gazdák és az alkalmazottaik közötti kapcsolatokat is áthatották, melyekben a felügyelet és a gyámkodás, illetve az egykori közösségi védelem szimbolikus nyomai voltak megfigyelhetőek. S nem hagyták érintetlenül a feles- és részesbérletekre vonatkozó egyezségeket sem, még ha azt a parasztpolgárosodás eszményét képviselő kortárs szociográfusok, valamint a magánjog is polgári szerződésnént kívánta meghatározni.

Ez pedig, az orális hagyományok továbbélésével együtt, a két világháború között is nehezítette az ellenőrizhető és szankcionálható szerződéses jogviszony megszilárdulását, valamint a kistermelés keretei között egyébként is nehézségekbe ütköző piaci elvek érvényre jutását. Annál inkább, mivel a megtermelt javak értékesítését (így a piaci gazdaságok fogalmát) tanult magatartásformákkal és készségekkel, valamint a lokális közösségi struktúrákkal és kapcsolatokkal összefüggésben tudtuk értelmezni.

Célok, módszerek, források, eredmények az 1945 utáni kutatásban

Az 1945 utáni időszak kutatását Ö. Kovács József végezte. A kutatási koncepció és a készülő könyv kézírata lényegében a következők figyelembevételével formálódott. A társadalmi kapcsolatok a politikai diktatúrában az alábbi tényezők összjátékaként alakultak. Az első a diktatórikus, szovjet típusú társadalmi konstrukció, amely lényegében magát a „szocializmus projektjét” jelenti. Azokat az intézkedéseket és folyamatokat foglalja magában, amelyek a gazdaságban (például a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése, a központi irányítás), a politikában és a kultúrában egy társadalmi utópiát akartak megvalósítani. Második „társadalomalkotó” tényező a hagyományos struktúrák megtartóereje lenne, amelyek például a családi kapcsolatokban, a nemek szerinti munkamegosztásban mutatkoztak meg, amelyek egyben – mint társadalmi korlátok - a politikai hatalom legnagyobb kihívásait is jelentették. A harmadik tényezőhöz az iparosodás, a technikai változások és tömegesedés hatásait lehet sorolni, amely sokak számára a legfontosabb, olykor minden erőszakos beavatkozást és következményt elfogadhatóvá tett. Végül a negyedik tényező lenne, amit a történész rendszerint csak érzékeltetni tud, megragadni azonban sokszor alig, ez pedig a társadalmi cselekvések azon, célszerű és „nem tervezett” struktúrái és folyamatai és az azokkal összefüggő döntések, alkalmazkodások, kollaborációk, tapasztalatok és mentalitások, amelyek a „társadalmi autonómia” bizonyos formáját képezték a diktatúrában. Ha egy történetkutatói nyelvre akarnánk mindezt lefordítani, akkor itt elsősorban a mindennapok- vagy tapasztalattörténet vizsgálatai által föltárható jelenségekről és gyakorlatról van szó. Azokról a „társadalmi kapcsolatokról”, amelyek révén az emberek a pártbürokrácia kisebb-nagyobb kudarcait a mindennapokban (például cserekereskedelem, üzemek, tsz-ek, brigádélet) kihasználva játszották ki a rendszert.

A fenti négy társadalomszervező tényezőt igyekeztük a vidéki életvilágokban minél életszerűbben bemutatni: a diktatórikus program helyi-területi megvalósulását, a társadalmi korlátként is felfogható helyi miliőket, az iparosításként leegyszerűsített folyamat hatásait, valamint a tapasztalatokat és mentalitásokat. Interdiszciplináris és összehasonlító szempontok alapján feltártuk és elemeztük azokat a hazai kutatási eredményeket, publikációkat, demográfiai és statisztikai kiadványokat, amelyek a 20. század második felének történetével foglalkoznak. Ezen belül konkrétan leszűkítettük a levéltári forrásfeltárást az 1945 és 1965 közötti időszakra. Ez megfelelt az eredeti célkitűzésnek, másrészt két nemzetközi programhoz („Rural societies”, COST; CEU – Berliner Kolleg für Vergleichende Geschichte Europas) való

személyes kapcsolódás révén elsődleges fontosságúvá vált a kollektivizálás története.

Az eredeti levéltári forrásvizsgálat első fázisában, a pályázatban megjelölteknek megfelelően a Magyar Országos Levéltár minisztériumi (Földművelésügyi) és más kormányzerveinek és az MSZMP KB iratait kutattuk. Az 1956 előtti időszak kérdéseit a viszonylagos feltártsága miatt reprezentatív módon vizsgáltuk, ezzel szemben az 1956/57 és 1962 közötti döntéshozatali felső szint dokumentációját átfogóan és részletesen feltártuk és hasznosítottuk. Ez azt jelentette, hogy a magyarországi vidéki társadalom számára rendkívüli jelentőségű kollektivizálási traumát állítottuk a középpontba. Az akkori perspektívák és tapasztalatok nézőpontjából elemzett kérdések jelentették a legfőbb mondanivalót. A központi forrásbázis mellett, feltártuk a megyei levéltárak párt- és részben tanácsi forrásait Bács-Kiskunban, Pest, Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Ezzel a regionális vizsgálattal lényegében megvalósítottuk a pályázati célkitűzést. Azonban a téma átfogó történeti vizsgálata megkövetelte, hogy megkíséreljük az összes megyei levéltári forrásfeltárást. Ez bizonyult a leghosszabb és legfáradságosabb műveletnek, mivel ezt személyesen lehetett csak elvégezni. Ezt a munkát a Miskolci Egyetem azzal is támogatta, hogy egy tanévre alkotói szabadságot biztosított Ö. Kovács Józsefnek. Az ennek feltételeként szabott kéziratot (A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945-1965, 345 o.) határidőre, 2008. június 30-án leadta az intézeti és a dékáni vezetőknek. A kéziratot bővítette (kb. 500 o.), amit egy második kötetnek szánt, hasonló nagyságú forrásgyűjtemény egészít ki. A gyűjtés, a megírás és a forrásválogatás során az a fő szempont érvényesült, hogy olyan kérdések, problémakörök és dokumentumok jelenjenek itt meg, amelyek a történések, folyamatok, struktúrák tapasztalattörténeteit tükrözik.

Az egyes megyék pártirataiban koncentrált módon elsősorban az 1957 és 1962 közötti pártiratokat kutattuk, mintavételes eljárással Somogy, Pest, Bács-Kiskun, Nógrád, Szabolcs esetében a tanácsi és más irategyütteseket is vizsgáltuk.

A megírásban hasznosultak azok a külföldi publikációk és a luckenwaldi levéltári kutatás, amit 2005-ben a Max-Planck-Institut für Geschichte egy hónapos ösztöndíja, valamint 2006-ban a potsdami Zentrum für Zeithistorische Forschung két hónapos ösztöndíja tett lehetővé. Ezek eredményeit előadásokban és a publikációkban nyomon lehet követni.

Munkánk egyetemi hallgatók szakdolgozati témaválasztásában és megírásban is hasznosul.

Konferencia-előadások

2008. augusztus 29-30. A kollektivizálás mint társadalomtörténeti esemény (a Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 2008. évi túrkevei konferenciájának előadása)

2008. júl. 4-5. The Application of Collectivization in Hungarian Society (Berliner Kolleg für Vergleichende Geschichte Europas, The Collectivization in Communist Eastern Europe c. konferencia, 1 ív leadott kézirat)

2008. máj. 5. A kollektivizálás történelmi értelmezése. (Gyula, a Békés Megyei Levéltár „Közelmúlt” c. konferenciájának előadása)

2007. jún. 23-24. Proletarianization in Pretended Socialism: Collectivization and Agrarian Society in Hungary, 1945-1962. (CEU, The Collectivization in Communist Eastern Europe .c tanácskozás)

2006. szept. 27-29. Agrarian Societies in Communist Hungary and East Germany (Les Mans, COST-konferencia)

2006. aug. 22. Das stille Schlachtfeld. Die Transformation der laendlichen Gesellschaft in Ungarn und der DDR an Beispiel lokalen Fallstudien. (Potsdam, ZZf, előadás és műhelyvita)

2006. febr. 22. The Power and the Peasantry: The Process of Land Collectivization in Hungary and East Germany (CEU, előadás és műhelyvita)

2006. aug. 26.. Társadalmi erőterek és korlátok. Vidéki milők a szocializmusban. Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 2005. évi alsólendvai konferenciájának előadása.

Közlemények

Csíki Tamás

típus	mező	Tartalom
Folyóiratcikk:	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Csíki Tamás A magyarországi földközösség historiográfiai vázlata. <i>Agrártörténeti Szemle</i> XLVI. évf. 2005. 1-4. sz. 241-251. igen
típus	mező	Tartalom
Folyóiratcikk:	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Csíki Tamás Család és háztartás – struktúrák és tapasztalatok a két világháború közötti falusi társadalmakban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (szerk.: Veres László-Viga Gyula) XLVI. évf. 2007. 341-357. igen
típus	mező	Tartalom
Folyóiratcikk:	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Csíki Tamás „A nemzet néperezének kifogyhatatlan gyűjtőmedencéje...” A parasztság népesedésének jellemzői a két világháború között. <i>Ethnographia</i> 118. évf. 2007. 4. szám 359-378. igen
típus	mező	Tartalom
Folyóiratcikk:	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Csíki Tamás „Amor fati...” Házassági kényszerek és stratégiák a két világháború közötti falusi társadalmakban. <i>Néprajzi Látóhatár</i> XVII. évf. 2008. 2. sz. 5-20. igen
típus	mező	Tartalom
Folyóiratcikk:	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Csíki Tamás Rítus és emlékezet. A munkavégzés színterei a két világháború közötti paraszti társadalomban. <i>Néprajzi Látóhatár</i> XVIII. évf. 2009. 1. sz. 41-69. igen
típus	mező	Tartalom

Konferencia kiadvány	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF	Csíki Tamás A parasztságról alkotott sztereotípiák a 19. század második felében. In: <i>Tanulmányok a Fekete-Körös vidékéről.</i> (szerk. Keményfi Róbert.) Debrecen, 2009. (megjelenés alatt)
----------------------	---	---

	OTKA támogatás feltüntetve?	igen
Konferencia absztrakt	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Csíki Tamás A parasztságról alkotott sztereotípiák. (Előadás, Debrecen, 2008.)

Ö. Kovács József

Folyóiratcikk:	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Ö. Kovács József „Ekkora gyűlölet még nem volt a falunkban, mint most.” Szövegek és kommentárok az erőszakos kollektivizálás befejező hullámáról. Századvég, 47. sz. 2008. 1. sz. 37-69. igen
típus	mező	Tartalom
Folyóiratcikk:	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Ö. Kovács József Fotók, filmek, mindennapok története. Gesta, Miskolci történész folyóirat, VI. évf. 2006. 1.sz. 77-84. nem

Könyvfejezet	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Ö. Kovács József Ötven éve történt? A kollektivizálás társadalmiasítása. In: Ö. Kovács J. et al. (szerk.): A politikai diktatúra társadalmiasítása. Miskolc: ME, 2009. 122-137. igen
Könyvfejezet	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Ö. Kovács József Mindennapi szocializmus Balotaszálláson. In: Szakál Aurél (szerk.): Balotától Balotaszállásig. Balotaszállás: BÖ, 2006. 177-224. Igen
Könyvfejezet	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve	Ö. Kovács József A társadalom peremén. Balotaszállási életvilágok 1950-60.

	IF OTKA támogatás feltüntetve?	In: Czoch G. et al.(szerk.): Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára. Budapest: Korall, 2008. 337-354. Igen
Könyvfejezet	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Ö. Kovács József A színlelt szocializmusról. In: Halmos K. et al. A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére. Budapest: Századvég, 2009. 483-491. nem

Konferencia kiadvány	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Ö. Kovács József A kollektivizálás kortársi tapasztalata. In: Honvári J. (szerk.): 20. századi magyar gazdaság- és társadalomtörténet. Konferenciakötet. Győr: Széchenyi I. Egyetem, 2008. 118-131. igen
Konferencia kiadvány	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Ö. Kovács József A vidéki társadalmak átalakítása és átalakulása. Szempontok egy német-magyar összehasonlításhoz. In: Majtényi Gy. és Szabó Cs. (szerk.): Rendszerváltás és Kádár-korszak. Távolodás és közelítések. Bp. ÁBSZTL, Kossuth K., 2008. 509-520. nem
Konferencia kiadvány	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Ö. Kovács József The Application of Collectivization in Hungarian Society. In: Bauerkämper, A. et al.(eds.): The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements from the 1930s to the 1960s. Berlin, megjelenés alatti kézirat, leadva 2008. júniusában, 1 ív. igen
Konferencia kiadvány	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Ö. Kovács József Az erőszak történelmi tapasztalatai a politikai diktatúrában. Szederjesi C. (szerk.): Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon. Salgótarján – Budapest, 2008. 331-351. nem

Konferencia kiadvány	Szerző Cím Lelőhely Közlés éve IF OTKA támogatás feltüntetve?	Ö. Kovács József Márciusban újrakezdték. Mit írtak a faluról 1957-ben. In: Keményfi R. (szerk.): 1956 a néphagyományban. Debrecen: DE, 2009. (2 ív, megjelenés alatt) igen
----------------------	--	---

